

حمایت کیفری از کودکان و نوجوانان خیابانی در ایران و سه کشور الجزایر، لبنان و تونس

هادی رستمی*

حسن باوی**

علی مولاییگی***

DOI: 10.22096/law.2022.136793.1762

[تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۹/۲۹ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۳/۲۶]

چکیده

کودکان، به دلیل شرایط خاص جسمی و روحی، طعمه آسانی برای انواع سوءاستفاده‌ها هستند. در این میان، کودکان خیابانی به دلیل شرایط مخاطره‌آمیز پیرامونی در معرض خطر بزه‌دیدگی و بزهکاری بیشتری قرار دارند. از این رو، دولت‌ها در خصوص این کودکان با نگاهی افتراقی، سیاست‌های حمایتی را اعمال می‌کنند. از جمله این دولت‌ها می‌توان به الجزایر، لبنان و تونس اشاره کرد. تطبیق و مقایسه برنامه‌های آن‌ها با دولت ایران مبنای برخی اصلاح‌های لازم در عرصه قانون‌گذاری داخلی را نشان می‌دهد. از مهم‌ترین یافته‌های این پژوهش، می‌توان به افزایش سن کودکی برای گسترش دامنه حمایت از کودکان در برابر خیابانی شدن، ارائه تسهیلات مالی و خدمات درمانی به خانواده کودک، جرم‌انگاری عدم اعلام خیابانی بودن، تعمیم مسئولیت کمک به کودک خیابانی به شهروندان و... اشاره کرد. این مقاله به روش تحلیلی - توصیفی، در دو بخش حمایت‌های پیش از خیابانی شدن و حمایت‌های پس از خیابانی شدن صورت گرفته است.

واژگان کلیدی: کودک خیابانی؛ حمایت کیفری؛ پیشگیری؛ تدابیر حمایتی؛ تشدید مجازات.

* استادیار حقوق جزا و جرم‌شناسی، گروه حقوق دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه بوعلی سینا، همدان، ایران. «نویسنده مسئول»

Email: h.rostami@basu.ac.ir

** کارشناس ارشد حقوق کیفری اطفال و نوجوانان دانشگاه علامه طباطبایی، تهران. Email: bavihasan@yahoo.com

*** دانشجوی دکتری حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه علامه طباطبایی، تهران، ایران.

Email: keykhosrow71@yahoo.com

مقدمه

اقتضاء دوره کودکی ایجاب می‌کند که سیاست جنایی مقابله با کودکان، از بزرگ‌سالان متمایز باشد و به تناسب شرایط و روحیه او سازمان‌دهی شود. کودک در حقوق ایران، از منظر ماده ۱ قانون حمایت از اطفال و نوجوانان مصوب ۱۳۹۹، با تفکیک میان کودک و نوجوان چنین تعریف شده است: «هر شخصی که به سن بلوغ شرعی نرسیده کودک است» و همین قانون، نوجوان را: «هر شخص زیر هجده سالی می‌داند که به بلوغ شرعی رسیده باشد». این موضوع در حقوق سه کشور عربی برخلاف قانون‌گذار ایران هم‌سو با کنوانسیون حقوق کودک^۱ بدون تفکیک میان دختران و پسران، همه اشخاص زیر هجده سال را کودک برمی‌شمارد.^۲ در میان کودکان نیازمند حمایت، برخی از کودکان در خیابان سرگردانند یا کار می‌کنند که در اصطلاح به‌عنوان «کودک خیابانی» شناخته می‌شوند. این گروه در معرض خطرهایی مانند تجاوز، توهین، ضرب و شتم قرار داشته، از همین نگاه نیازمند حمایت‌های ویژه و افتراقی هستند.

«این سیاست‌های افتراقی از آن‌روست که پدیده کودک خیابانی، پدیده‌ای جهانی برشمرده می‌شود؛ به‌نحوی که آمارها نشان‌دهنده صد میلیون کودک خیابانی در جهان است. کودکان خیابانی، به دلایل خانوادگی و اقتصادی، بیشتر زمان خود را در بیرون از خانه سپری می‌کنند و به دلیل نبود اشخاص صالح برای نظارت بر رفتارشان، الگوهای رفتاری و ارزش‌های زندگی خود را از کوچه و خیابان دریافت می‌نمایند»^۳ این موضوع، موجب شده است که آن‌ها در معرض خطرهای بسیار اخلاقی و رفتاری قرار گیرند که در آینده مشکل‌های گسترده‌ای برای جامعه ایجاد می‌کند.

«یکی از مشکلات اساسی پدیده کودکان خیابانی، نبود تعریف کامل از آنان است و همین، موجب دشوار شدن شیوه مقابله و اتخاذ راهکارهای مداخله‌گرایانه می‌شود».^۴ از این رو، رفع ابهام از عنوان «کودک خیابانی» با اهمیت است. در این میان، تنها سیاست‌گذاران ایران^۵

۱. ماده ۱ کنوانسیون حقوق کودک (۱۹۸۹) و ماده ۲۶ اساس‌نامه دیوان کیفری بین‌المللی (۲۰۰۳).

۲. لشطر ربیع، «التصورات الاجتماعیه لاطفال الشوارع» (مذکره لتبیل درجه الماجستير، جامعه الجزائر، ۲۰۰۹)، ۲۵.

۳. مرویه وامقی و دیگران، «بررسی ترکیبی و ارزیابی سریع وضعیت کودکان خیابانی و ویژگی‌های کار آنان در تهران»، بررسی مسائل اجتماعی ایران، شماره ۱۸ (بهار ۱۳۹۴): ۳۹۱.

۴. فاطمه رضازاده و مجید عموزاد خلیلی، «شناخت پدیده کودکان کار خیابانی و علل مؤثر در بروز آن»، اولین کنفرانس بین‌المللی علوم اجتماعی و جامعه‌شناختی، مؤسسه عالی علوم و فناوری خوارزمی (۱۳۹۴): ۲.

۵. «هر شخص کمتر از هجده سال تمام که به‌صورت محدود یا نامحدود در خیابان به سر می‌برد، اعم از کودکی که هنوز با خانواده تماس و سرپناه دارد و یا کودکی که خیابان را خانه خود می‌داند و رابطه او با خانواده به حداقل رسیده است و یا از اساس چنین ارتباطی وجود ندارد را کودک خیابانی می‌داند» (بند یک ماده یک آیین‌نامه سازمان‌دهی کودک خیابانی مصوب ۱۳۸۴ هیئت‌وزیران).

و لبنان^۱ به این موضوع توجه کرده و در قوانین و آیین‌نامه‌های خود کودک خیابانی را تعریف کرده‌اند. مدحت ابوالنصر، یکی از حقوق‌دانان کشورهای عربی، این گروه از افراد را چنین تعریف می‌کند: «کودکان خیابانی پسران و دختران زیر هجده سالی هستند که در خیابان‌ها زندگی می‌کنند؛ می‌خوانند، غذا می‌خورند و در همان‌جا بازی می‌کنند. برخی از آن‌ها کار نمی‌کنند و برخی در خیابان به صورت غیرقانونی مشغول به کار هستند. ارتباطشان با خانواده به‌طور معمول گسسته یا نامنظم است».^۲

با توجه به پیامدهای منفی این پدیده جهانی، پژوهش‌گران از زوایای گوناگون به کاوش آن پرداخته‌اند،^۳ اما هیچ‌یک از آن‌ها به صورت تطبیقی، به‌ویژه تطبیق با سیاست جنایی برخی از کشورهای عربی، به این موضوع نپرداخته‌اند. این در حالی است که با توجه به اشتراک‌های مهم فرهنگی، مذهبی و جغرافیایی میان این کشورها، می‌توان راهکارهای جدید حمایتی مؤثر برای کودکان خیابانی را به اشتراک گذاشت، به‌ویژه از آن جهت که کشورهای الجزایر، لبنان و تونس قوانین مستقل، نوین و غنی را برای حمایت از کودکان به تصویب رسانده‌اند. از این رو، این پژوهش بر آن است که با رویکردی تطبیقی، سیاست‌های حمایت‌گرایانه از کودکان خیابانی را در ایران و شماری از کشورهای عربی، واکاوی و بررسی کند. این پژوهش با تبیین و برجسته‌سازی نوآوری‌های قوانین کشورهای عربی از حیث حمایت افتراقی و ویژه از این گروه، به ارزیابی سیاست جنایی ایران و شناسایی خلأهای آن می‌پردازد که حتی با وجود تصویب قانون حمایت از کودکان و نوجوانان (۱۳۹۹)، همچنان پابرجاست.

پژوهش پیش‌رو، کودکان خیابانی را دارای حق استفاده از ظرفیت‌های حمایتی قانونی دانسته، آن را در چهارچوب ۱. پیش از خیابانی شدن و ۲. پس از خیابانی شدن مورد کاوش قرار می‌دهد.

۱. حمایت‌های پیش از خیابانی شدن

حمایت‌های پیشگیرانه، ناظر بر مجموعه اقدام‌های راهبردی کیفی و تدابیر تأمینی است که پیش از خیابانی شدن کودک، به‌منظور پیشگیری از آن اتخاذ می‌گردد. هدف این اقدامات، آن است که کودک در آستانه‌ی خیابانی شدن را نجات دهد و در آغوش خانواده نگه دارد. به هر مقدار که حمایت‌های

۶. «طفل در صورتی که خانه را به قصد زندگی در خیابان‌ها و محل‌های عمومی ترک کند یا اینکه مسکنی نداشته باشد و در خیابان یا اماکن عمومی یافت شود، کودک خیابانی به شمار می‌رود» (ماده ۲۵ قانون شماره ۴۲۲ مصوب ۶ حزیران ۲۰۰۲ در خصوص حمایت کودکان معارض با قانون یا در معرض خطر).

۲. محمد، سید فهمی، اطفال الشوارع مأساه حضریه فی الألفیه الثالثه، (القاهره: المکتب الجامعی الحدیث، ۲۰۰۰)، ۱۲۴.

۳. عاطفه حامدی، «بایسته‌های تقنینی - اجرایی سیاست جنایی ایران در قبال کودکان خیابانی در پرتو نظریه تفسیری شماره ۲۱ کمیته حقوق کودک» (پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ۱۳۹۸)، ۴۵.

پیشگیرانه در سیاست‌های جنایی کشورها گسترش یابد، به همان مقدار از میزان کودکان خیابانی کاسته می‌شود و از سوی دیگر، هزینه‌های جانبی مربوط به آنان نیز کاهش می‌یابد. از این رو، در این بخش به بررسی این گونه راهکارها در کشورهای مورد مطالعه پرداخته می‌شود.

۱-۱. فراهم‌سازی بستر سالم خانواده

بستر نامناسب خانواده، از مهم‌ترین عوامل خیابانی شدن کودکان برشمرده می‌شود. بستری که در آن، والدین وظایف خود را ترک کنند، زمینه خیابانی شدن کودک را فراهم می‌سازند. بنابراین، سعی قوانین بر آن است که بستر خانواده اصلاح و مناسب‌سازی گردد و در صورت عدم وجود خانواده، مراکز نگهداری افتراقی پیش‌بینی شده‌اند. در حقوق ایران، از حیث فراهم‌سازی بستر سالم خانواده، بند ۱۰ ماده ۱ و ماده ۴ آیین‌نامه سامان‌دهی کودکان خیابانی (۱۳۸۴) شایان‌ذکر است که مطابق آن، توانمندسازی از جمله حقوق تعلق گرفته به کودک خیابانی و خانواده اوست که باید در چهارچوب حمایت‌های مادی و معنوی، مانند ارائه تسهیلات اعتباری اشتغال‌زا و خدمات درمانی اعمال گردد. همچنین، ایجاد شرایط تشویق‌کننده برای فرار از خانه یکی از موارد مهم بستر نامناسب خانواده برشمرده می‌شود که به موجب ماده ۸ قانون حمایت از کودکان و نوجوانان ایران (۱۳۹۹) ممنوع شده است و بر همین مبنا، قانون یادشده با تمرکز بر مسئله آموزش خانواده در ماده ۴۳ قاضی را مختار کرده است که والدین را به گذراندن دوره‌های آموزشی لازم و اخذ گواهی ملزم نماید.

در الجزایر، هنگامی که کودک در آستانه خیابانی شدن قرار می‌گیرد، طبق ماده ۲۵ قانون حمایت از کودک،^۱ نهادهای مراقبت و حمایت از کودک ملزم می‌شوند که او را به آغوش خانواده برگرداند و خلأهای نهاد خانواده را که سبب خیابانی شدن کودک بوده است، شناسایی کنند و به منظور اصلاح آن، یکی از تدابیر توافقی آماده‌ساز، مانند مساعدت مالی و غیرمالی به خانواده را اتخاذ نمایند.^۲ خانواده‌ای که سلامت روانی یا جسمی کودک را از طریق سپردن او به مؤسسه عمومی یا خصوصی، ترک منزل برای مدت طولانی بدون فراهم کردن امکانات مورد نیاز یا امتناع از درمان او، با خطر مواجه سازد، طبق ماده ۲۱ قانون حقوق کودک تونس (۹ نوامبر ۱۹۹۵)، اهمال‌کننده به شمار می‌آید و در نتیجه، حسب ماده ۵۰ همان قانون، به منظور اصلاح بستر خانواده، همه کمک‌های بهداشتی، اجتماعی و روانی به خانواده ارائه می‌گردد. در حقوق لبنان، قاضی ویژه

۱. قانون شماره ۱۲-۱۵ مصوب ۲۸ رمضان ۱۴۳۶ مصادف با ۱۵ یولیو ۲۰۱۵ مربوط به حمایت از کودک.

۲. جلیل ودیع شکور. الاطفال المتواجدون و العاملون فی الشوارع فی لبنان: خصائص و حجم، (لبنان: مؤسسه البحوث و الاستشارات، ۲۰۱۵)، ۹۶-۹۷.

کودکان حسب ماده ۲۷ قانون حقوق کودک^۱ می‌تواند به منظور فراهم‌سازی محیط طبیعی کودک و ماندن او در آن محیط،^۲ شخص حقیقی یا حقوقی را برای نظارت، ارشاد و ارائه مشاوره به خانواده و کمک به آنان معین کند.

سیاست حمایتی قانون‌گذار الجزایر در این زمینه، در ماده ۱ قانون حمایت از کودک (۲۰۱۵) این کشور، دایر بر یاری رساندن به والدین جاهل در یادگیری اصول علمی تربیت کودکان، به منظور پیشگیری از جدا شدن کودکان از محیط خانوادگی است.

این موضوع می‌تواند از لحاظ پیشگیری رشدمدار قابل توجه باشد؛ زیرا این کودکان در معرض مخاطره‌های جدی هستند و بیم آن می‌رود که پتانسیل جنایی آنان به حالت بالفعل درآید. وقتی شخص از سوی خانواده محترم شمرده می‌شود، بین او و جامعه پیوندی محبت‌آمیز برقرار می‌شود و تا زمانی که این پیوند گسسته نشود، شخص به جامعه تعلق خواهد داشت و ضمن احترام به احساسات عمومی، باورها و نظام ارزشی جامعه، مطابق هنجارها رفتار می‌کند. در مقابل، زمانی که رشته ارتباطی شخص و جامعه گسسته شود و او احساس کند که تعلق اجتماعی ندارد، هنجارها را محترم نمی‌شمارد و خلاف آن‌ها رفتار خواهد کرد؛ چنان‌که هیرشی معتقد است: «بزهکاری وقتی اتفاق می‌افتد که قیود شخص به اجتماع ضعیف شود یا به کلی از بین برود».^۳

۲-۱. تقصیر در انجام تکالیف مقرر

جرم‌انگاری خودداری یا اهمال خانواده‌ها و سرپرستان در انجام وظایف مقرر که ممکن است به بزهکاری یا بزه‌دیدگی و خیابانی شدن کودکان بینجامد، اقدام پیشگیرانه مؤثری بر شمرده می‌شود.^۴ ماده ۲۳ قانون حقوق کودک و ماده ۵۰۱ قانون کیفری لبنان،^۵ به این مهم توجه کرده و با تعیین جزای نقدی، بین شش صد تا هزار لیره رفتار مرتکب را جرم‌انگاری کرده است. بی‌گمان، پیش‌بینی جزای نقدی به عنوان ضمانت اجرا، بهتر از حبس نتیجه می‌دهد؛ زیرا حبس به نفع کودک نیست و در عمل او را از نظارت و تربیت سرپرست محروم می‌سازد. قانون‌گذار الجزایر نیز شماری از رفتارها، مانند کوتاهی در انجام وظیفه، رهاسازی کودک، بدرفتاری با او و ترک کردن محل اقامت

۱. قانون شماره ۴۲۲ مصوب ۲۰۰۲ در خصوص حمایت کودکان معارض با قانون یا در معرض خطر.

۲. موضوع اولویت‌بخشی به خانواده در حقوق ایران، مورد تأکید ماده ۴۶ قانون حمایت از اطفال و نوجوانان قرار گرفته است.

3. Williams III, Frank P, Mc Shane, Marilyand, *Criminological Theory*, 6th ed., Pearson Education, Inc, (USA, 2014).

۴. فرانسوا زنوچی، ژان و کریستین، کورتن، حقوق کیفری کودکان و نوجوانان، ترجمه بهزاد رضوی فرد و خدیجه بهشتی، (تهران: میزان، ۱۳۹۵)، ۹۷.

۵. قانون شماره ۳۴۰ مصوب ۱۹۴۳/۰۳/۰۱ با آخرین اصلاحات.

به‌وسیله والدین را مطابق مواد ۳۱۴، ۳۱۶، ۳۳۰/۱ و ۳۳۰/۳ قانون عقوبات (۱۹۶۶)، به‌منظور پیشگیری و حمایت از کودکان خیابانی جرم‌انگاری کرده است و افزون بر ضرورت راهکارهای پیشگیرانه و بازدارنده، مجازات حبس دو ماه تا یک سال و جزای نقدی از ۲۵/۰۰۰ تا ۱۰۰/۰۰۰ دینار جزایری در نظر گرفته است.

طبق آمار، بیش از پانزده هزار کودک خیابانی در الجزایر وجود دارد.^۱ به دلیل همین اوضاع نا به سامان، ماده ۱ قانون حمایت از کودک (۲۰۱۵)، همه مواردی که می‌تواند عامل خیابانی شدن کودک شود؛ مانند بی‌سرنه‌ای، از دست دادن والدین، کوتاهی، ناتوانی والدین از تربیت، تقصیر آشکار در مراقبت، سوء رفتار جنسی و اقتصادی از کودکان را از حالت‌های مخاطره‌آمیز دانسته، چنین کودکی را شخص در معرض خطر می‌داند.^۲ قانون‌گذار الجزایر به جرم‌انگاری این رفتارها اکتفا نکرده است و به‌منظور تأمین حمایت بیشتر و جلوگیری از خیابانی شدن کودک، رفتارهای دیگری که ذاتاً می‌تواند برای کودک مضر باشد و به خیابانی شدن او بینجامد؛ نظیر محروم کردن کودک از تغذیه را به‌موجب ماده ۲۶۹ قانون عقوبات جرم‌انگاری کرده و مجازات حبس از یک تا پنج سال و جزای نقدی از ۵۰۰ تا ۵/۰۰۰ دینار جزایری را در نظر گرفته است.

قانون‌گذار ایران نیز حسب ماده ۶۳۳ قانون مجازات اسلامی (تعزیرات) و ماده ۵۴ قانون حمایت از خانواده (۱۳۹۱)، برای پیشگیری از این مشکلات، ترک تکالیف خانوادگی را جرم‌انگاری کرده است و مجازات حبس از ۶ ماه تا ۲ سال (ماده ۶۳۳) یا مجازات جزای نقدی درجه هشت برای بار نخست و در صورت تکرار حداکثر مجازات یادشده (ماده ۵۴) را در نظر گرفته است. ماده ۹ قانون حمایت از کودکان و نوجوانان نیز فرض‌های مختلف این موضوع (فوت، فقدان یا کاستی حواس یا منافع، جراحت سروصورت و یا گردن در صورت عدم شمول بندهای قبل و آزار جنسی ناشی از بی‌توجهی و سهل‌انگاری) را جرم‌انگاری کرده و مجازات‌های حبس درجه پنج تا هشت به اعتبار نتایج وارد شده را مشخص کرده است. این ماده، به اشخاص غیر از والدین اختصاص داده شده است، ولی موجب طرح این پرسش می‌شود که افرادی غیر از والدین، چگونه می‌توانند به اطفال و نوجوانان بی‌توجهی کنند و مرتکب سهل‌انگاری شوند؟ پاسخ به این پرسش می‌تواند به دو گونه متفاوت بیان گردد: یکم اینکه، این ماده اشخاصی را دربر می‌گیرد که کودکان و نوجوانان به آنان سپرده می‌شوند. دوم اینکه، همه اشخاص، جز والدین را شامل می‌شود که در

۱. در باب «میزان کودکان خیابانی در الجزایر»، ر.ک به:

<http://www.alittihad.ae/details.php?id=54793&y: 8/> (visited: 2020/ 7/ 14).

۲. ورده عتروت، «التنشئه الاجتماعیه للاطفال غیر المتمدسین فی الشوارع» (رساله لنیل شهاده الماجستير، جامعه الجزائر، ۲۰۰۳)، ۱۱۳.

انجام وظایف خود در هر مقام و زمانی مرتکب تقصیر و سهل‌انگاری می‌شوند. در مقام انتخاب میان این دو پاسخ، اگرچه پاسخ یکم با اصل اباحه و تفسیر مضیق هم‌خوانی دارد، ولی با توجه به آنکه در باب تفسیر قوانین در حوزه کودکان، طبق ماده ۳ کنوانسیون حقوق کودک باید مصالح عالی‌ه آنان را لحاظ کرد، از این رو پاسخ دوم مناسب‌تر به نظر می‌رسد.

برخی از کشورها، اهمال در مراقبت را در دوره‌ای خاص، جرم‌انگاری کرده‌اند؛ مانند تونس که به موجب ماده ۱۲۳ قانون حقوق کودک (۱۹۹۵)، اخلال شدید در مراقبت از سوی والدین یا ولی یا حضانت‌کننده در دوره مدت آزادی مشروط را جرم‌انگاری کرده و مجازات جزای نقدی از ۱۰ تا ۵۰ دینار را در نظر گرفته است.

۳-۱. تأمین نیازها و کاستی‌ها (اعم از مالی و عاطفی)

با توجه به اصل لزوم تأمین رفاه کودکان، نیازهای مالی آن‌ها باید از محلی تأمین گردد. به‌طور معمول، محل متعارف آن نفقه والدین است (ماده ۱۱۹۹ قانون مدنی). «در صورت قطع این منبع، کودکان نیازمند از منابع دیگری، مانند خیابانی شدن، به‌منظور کار یا بزهکاری برای کسب درآمد ناچیز اقدام می‌کنند.»^۱ بنابراین، ماده ۵۳ قانون حمایت خانواده (۱۳۹۱)، ترک انفاق را جرم‌انگاری و مجازات حبس تعزیری درجه شش را برای آن مشخص کرده که با شکایت بزه‌دیده قابل تعقیب است. در خصوص بزه‌دیدگانی که به دلیل بزهکاری ولی یا سرپرست، قادر به طرح شکایت نیستند، وظیفه تعقیب مطابق ماده ۷۰ ق.آ.د.ک بر عهده دادستان خواهد بود.

با این حال، محکوم کردن خانواده‌هایی که از پرداخت نفقه عاجز و ناتوان‌اند، کودک را از خیابانی شدن نجات نداده، حتی سرعت این فرایند را افزایش می‌دهد.^۲ طبق ماده ۴۱ قانون حقوق کودک تونس (۹ نوامبر ۱۹۹۵)، این خانواده‌ها پیش از ورود مراجع قضائی، می‌توانند از مددکار حمایت از کودک کمک بخواهند و در این شرایط، مددکار از اعتبارهای مالی دولتی که در اختیارش قرار داده می‌شود، استفاده می‌کند. از این رو، طبق ماده ۶۷ همین قانون، قاضی خانواده مکلف است مقدار نفقه را معین و در صورت اقتضاء، صندوق اجتماعی را به پرداخت کمک به سرپرست ملزم کند.

ماده ۱ قانون حمایت از کودکان و نوجوانان الجزایر (۲۰۱۵) نیز برای نوجوانان زیر ۲۱ سالی که وضعیت معیشتی خانواده، آینده آنان را با خطر خیابانی شدن مواجه می‌سازد، تدابیر حمایتی را

۱. وامقی و دیگران، «بررسی ترکیبی و ارزیابی سریع وضعیت کودکان خیابانی و ویژگی‌های کار آنان در تهران»، ۴۰۰.

۲. الهواری بن عیسی، «الصراع الاسرى و علاقه بتشرد الابناء» (مذکره لنیل شهاده ماجستير، جامعه وهران، ۲۰۱۴)، ۵۷.

اتخاذ کرده که اعم از مساعدت مالی، حسب مورد از سوی مددکار اجتماعی (پیش از ورود کودک به فرایند دادرسی کیفری) یا قاضی ویژه اطفال (پس از ورود کودک به محیط عدالت کیفری) را مورد تأکید قرار داده است. در حقوق لبنان، آشکارا به کمک مالی به خانواده و رفع نیاز مالی کودک اشاره نشده است، اما حسب ماده ۴۱ قانون حقوق کودک، قاضی برای اتخاذ تدبیر مناسب باید پرونده شخصیت، از جمله شرایط اقتصادی و مالی خانواده را مدنظر قرار دهد.

۴-۱. تکلیف به اعلام

اعلام مراتب خیابانی بودن کودک به مسئولان ذی ربط، تأثیری شایان در پیشگیری دارد. بر همین مبنا، یکی از حقوق کودکان بزه‌دیده حق بر اطلاع‌رسانی است. «یافته‌های جرم‌شناسانه نشان‌دهنده آن است که این حق می‌تواند موجبات پیشگیری از بزه‌دیدگی ثانویه را فراهم سازد».^۱ ماده ۳۱ قانون حقوق کودک تونس (۹ نوامبر ۱۹۹۵)، همه اشخاصی را که از وضعیت خیابانی بودن کودک مطلع می‌شوند، به آگاه‌سازی مددکار حمایت از طفولیت ملزم کرده است. این حق، از آن‌رو درباره کودکان خیابانی بااهمیت است که در برخی از کشورهای مورد مطالعه همانند تونس، کودک خیابانی می‌تواند از افراد بزرگسال درخواست کند که وضعیت خیابانی بودن خود یا کودک دیگری را به اطلاع مددکار حمایت از کودکی برساند. در این صورت، به موجب ماده ۳۲ همان قانون، افراد بزرگسال مکلف شده‌اند مراتب را به مددکار اطلاع دهند. برای ترک این وظیفه، به موجب ماده ۱۱۹ جرم‌انگاری و مجازات، جزای نقدی از ۵۰ تا ۱۰۰ دینار را در نظر گرفته است. شاید به همین دلیل است که در کشور تونس، کودک خیابانی کمتر دیده می‌شود.^۲

ماده ۱۷ قانون حمایت از اطفال و نوجوانان ایران به این امر اختصاص داده شده است و همه اشخاصی را که از خطر شدید یا قریب‌الوقوع به کودک مطلع می‌شوند، مکلف کرده است که به مراجع صلاحیت‌دار اعلام کنند و در صورت خودداری، به مجازات درجه شش محکوم می‌شوند. با مقایسه مواد بالا ملاحظه می‌گردد که در حقوق تونس، اطلاع خیابانی بودن کودک به مراجع صالح بدون درخواست کمک از سوی کودک ضمانت‌اجرای کیفری ندارد. این در حالی است که در حقوق ایران، عدم اطلاع به مراجع صالح، دارای ضمانت‌اجرای کیفری درجه شش است. در کل، رویکرد کشورهای ایران و با اندکی تسامح، کشور تونس می‌تواند برای کشورهای الجزایر و لبنان الگویی مناسب تلقی گردد.

۱. مدنی قهفرخی، سعید و امیرحمزه زینالی، آسیب‌شناسی حقوق کودکان، ۲۴۱.

۲. کریم المرزوقی، التشرذ فی تونس: ظاهرة محدودة فی تصاعد، (الجزائر: المکتب الجامعی الحدیث، الجزائر، ۲۰۱۷)، ۲۱۳.

۲. حمایت‌های پس از خیابانی شدن

زمانی که راهکارهای پیشگیرانه قانونی نتواند از خیابانی شدن کودکان جلوگیری کند، راهی جز ورود بازدارنده پس از خیابانی شدن آنان در قالب جرم‌انگاری، تشدید مجازات و ... وجود نخواهد داشت.

۲-۱. جرم‌انگاری اخلال در حمایت

وضعیت خاص کودکان خیابانی سبب شده است که به انبوهی از حمایت‌ها، به ویژه حمایت قانونی در قالب جرم‌انگاری نیازمند باشند. منع مددکار از انجام تحقیق یا ایجاد اخلال در آن، نظیر ارائه اطلاعات اشتباه یا پنهان کردن وضعیت حقیقی کودک و خودداری از اجرای تدابیر اتخاذ شده برای حمایت از کودک خیابانی، به وسیله خانواده کودک یا هر شخص دیگر، از مواردی است که مانع حمایت از کودک خیابانی و نجات وی می‌شود. از این رو، قانون حقوق کودک تونس (۹ نوامبر ۱۹۹۵) به ترتیب طبق مواد ۱۱۸ و ۱۲۲ این اقدام‌ها را جرم‌انگاری کرده، حسب مورد مجازات حبس از شانزده روز تا یک سال و جزای نقدی از ۱۰۰ تا ۲۰۰ دینار یا یکی از این دو مجازات را در نظر گرفته است.

قانون‌گذار الجزایر نیز به این مهم اهتمام ورزیده است و ایجاد خلل در انجام وظیفه‌های سازمان ملی حمایت از کودکی یا نهادهای مراقبت و تربیت را به موجب ماده ۱۳۳ قانون حقوق کودک جرم‌انگاری و مجازات جزای نقدی از ۳۰/۰۰۰ تا ۶۰/۰۰۰ دینار جزایری در نظر گرفته است.

در حقوق کشورهای لبنان و ایران، موضع مشابه در این خصوص ملاحظه نمی‌شود. با توجه به اینکه دخالت‌های بی‌مورد اشخاص، کودک را از این خدمات محروم می‌سازد، جرم‌انگاری این مداخله‌ها و تعیین ضمانت‌اجراهای مناسب بازدارنده، می‌تواند مانع‌های ارائه خدمات به کودک را برطرف نماید؛ چون از منظر جرم‌شناسی کودکان، اطفال بزهکار و معارض با قانون نیز شایسته حمایت نظام کیفی هستند. آن‌ها قربانی سوء تربیت و کوتاهی والدین و آموزگاران و نارسایی‌های اجتماعی برشمرده می‌شوند. بزهکاری که خود یک نوع بزه‌دیدگی بوده، حاصل وضعیت نامطلوب خانوادگی، تحصیلی و اجتماعی آنان است. «در چنین شرایطی، پاسخ به جرائم ارتكابی علیه آنان، از جمله اخلال در حمایت، نوعاً باید دارای جنبه‌ی بازدارنده باشد تا در مقام جبران قصور محیط‌های اجتماعی، شخصی، خانوادگی و تحصیلی، راهی برای کمک نهادهای جامعه مدنی هموار گردد»^۱.

۱. سعید مدنی قهفرخی و امیرحمزه زینالی، آسیب‌شناسی حقوق کودکان در ایران (تهران: میزان، ۱۳۸۹)، ۲۴۱.

۲-۲. تشدید مجازات

قانون‌گذار ایران، به صورت افتراقی کودک خیابانی را مورد حمایت کیفری قرار نداده و هیچ متن صریح و خاصی به جرم‌انگاری یا تشدید مجازات این وضعیت اختصاص داده نشده است.^۱ آمار این موضوع حتی در کشورهای توسعه‌یافته، نشان‌دهنده آن است که به‌طور تقریبی، از هر شانزده دختر زیر پانزده سال، یک دختر به‌وسیله فردی بزرگ‌سال مورد سوءاستفاده جنسی قرار گرفته است که به‌طور حتم، این موضوع در خصوص کودکان خیابانی بالاتر خواهد بود.^۲ در خصوص حمایت کودکان خیابانی در قبال این جرائم، متن مشخصی غیر از ماده ۱۰ قانون حمایت از کودکان و نوجوانان (۱۳۹۹) در خصوص جرم‌انگاری و تعیین مجازات آزارهای جنسی تماسی، غیر تماسی، بهره‌کشی جنسی از آن‌ها و ... وجود ندارد. در باب حدود، به‌ویژه جرائم حدی جنسی، باید به قواعد عمومی رجوع کرد که نه تنها رویکرد افتراقی ندارند، بلکه به نتیجه‌های ناخوشایندی منجر می‌شوند. از جمله این مواد، ماده ۲۴۴ قانون مجازات، مجازات کسی را که دو یا چند نابالغ را برای زنا یا لواط به هم برساند، به دلیل اینکه بزه‌دیدگان کودک بودند، مجازات مرتکب را از حد به تعزیر کاهش داده و در نتیجه، طفل بودن بزه‌دیده موجب کاهش مجازات مرتکب بالغ شده است.^۳ این در حالی است که بزه‌دیده‌شناسی کودکان، بر تشدید مجازات مرتکب و نه تخفیف آن تأکید دارد؛ بنابراین چنین موضعی با یافته‌های علم یادشده تطابق ندارد و از حمایت بایسته از کودکان خیابانی ناتوان است.

قوانین کشورهای عربی مورد مطالعه در این باره، رویکرد مناسب‌تری دارند. قانون‌گذار کشور لبنان، به موجب ماده ۵۰۳ قانون عقوبات، مجازات تجاوز به شخص کمتر از پانزده سال را هفت سال حبس در نظر گرفته است، حال آنکه اگر این عمل درباره بزرگ‌سال صورت گیرد، مجازات پنج سال حبس را دارد. کشور تونس به موجب بند دوم ماده ۲۲۷ قانون عقوبات، زنا با دختر کمتر از ده سال را حتی اگر با رضایت کامل او رخ داده باشد، مستوجب اعدام دانسته است. این در حالی است که زنا با بزرگ‌سال هنگامی مستوجب اعدام است که بدون رضایت و همراه با تهدید و زور باشد. بند یادشده، رضایت دختر زیر سیزده سال را بدون اعتبار می‌داند، اما مجازات اعدام در این حالت، به حبس ابد تبدیل می‌شود. ماده ۲۲۸ قانون یادشده برای تجاوز به شخص (مذکر یا مؤنث)، مجازات

۱. رحیم نوبهار و فاطمه صفاری، «بایسته‌های جرم‌انگاری برای حمایت از کودکان خیابانی»، پژوهش‌نامه حقوق کیفری، شماره دوم (تابستان ۱۳۹۶): ۲۱۱.

۲. در باب «میزان سوءاستفاده جنسی از کودکان توسط بزرگسالان»، ر.ک به:

<https://www.mashreghnews.ir/news/850537>: (visited: 2020/05/09)

۳. امین جعفری و علی مولایی، «سیاست جنایی تقنینی - قضایی ایران در قبال جرائم جنسی علیه کودکان در پرتو اسناد بین‌المللی»، مطالعات حقوق کیفری و جرم‌شناسی، شماره ۲ (بهار و تابستان، ۱۳۹۷): ۲۶۰.

حمایت کیفری از کودکان و نوجوانان خیابانی در ایران... / رستمی و ... ۲۵۵

شش سال حبس را در نظر می‌گیرد، ولی تجاوز به فرد سیزده تا هجده سال را مستوجب دوازده سال حبس دانسته که در صورت استفاده از سلاح یا تهدید، مجازات حبس ابد را در نظر گرفته است.

کشور الجزایر، به موجب مواد ۳۴۲ تا ۳۴۹ قانون عقوبات، از کودکان اعم از کودکان خیابانی در مقابل انواع سوء استفاده جنسی، همانند تحریک شخص زیر نوزده سال به فحشاء، فریب دادن کودک، حمایت مالی خانه‌های فساد با جرم‌انگاری و تشدید مجازات حبس دو تا پنج سال به پنج تا ده سال و جزای نقدی معادل ۱۰/۰۰۰ تا ۱۰۰/۰۰۰ دینار جزایری حمایت کرده است.

در حقوق ایران، زنا با دختر نابالغ (زیر نُه سال)، در صورتی که از طریق اغفال و فریب دادن یا ربایش، تهدید و یا ترساندن او صورت گیرد، در حکم زنا به عنف دانسته شده و مستوجب اعدام به شمار می‌آید (تبصره ۲ ماده ۲۲۴ ق.م.ا. ۱۳۹۲).

کشورهای عربی مورد بحث، وجود رضایت زن بزرگسال را موجب سقوط وصف مجرمانه رفتار یادشده می‌دانند. به اصطلاح، زنا به جرم و قابل مجازات است که بدون رضایت زن باشد، در غیر این صورت، عمل ارتکاب یافته اساساً جرم‌انگاری نشده یا مجازات خفیفی برای آن در نظر گرفته شده است، مگر اینکه رضایت به علت فریب یا تهدید مخدوش باشد. به همین دلیل است که بحث رضایت دختر صغیره با اهمیت است و حتی احراز ظاهری آن موجب سقوط مجازات از مرتکب نمی‌شود (مواد ۳۳۳ تا ۳۴۱ قانون عقوبات الجزایر؛ ماده ۲۳۶ قانون عقوبات تونس؛ ۴۸۷ تا ۴۹۱ قانون عقوبات لبنان). در حقوق ایران که رضایت زن بزرگسال بر تحقق جرم زنا تأثیری ندارد و تنها آن را از حالت زنا عادی به زنا به عنف منتقل می‌سازد، بحث رضایت دختر صغیره از باب تشدید مجازات مرتکب، به منظور حمایت از اطفال اهمیت بیشتری می‌یابد. با توجه به مقررات بین‌المللی و تأکید یافته‌های علمی بزه‌دیده‌شناسی حمایتی، شایسته است رضایت کودک و نوجوان زیر هجده سال (دختر در زنا و پسر در لواط) را منتفی دانست.

۲-۳. جرم‌زدایی حمایت‌گرایانه

افزون بر جرم‌انگاری، جرم‌زدایی نیز می‌تواند سبب حمایت شود. در این بحث، جرم‌زدایی از ولگردی و افشای اطلاعات کودک خیابانی مورد تطبیق قرار می‌گیرد.

۲-۳-۱. جرم‌زدایی از ولگردی

خیابانی بودن از مصادیق بزه ولگردی بوده و کودک خیابانی به‌طور معمول بزه‌کار است. قانون‌گذار الجزایر، حسب مواد ۴۹، ۱۹۵، ۱۹۶ و ۱۹۶ مکرر قانون عقوبات، مواد ۴۴۴ و ۴۴۵ قانون اجرائیات جنایی و قانون‌گذار ایرانی هم مطابق ماده ۷۱۲ قانون مجازات اسلامی (تعزیرات)، با

ارجاع به مواد ۸۸ و ۸۹ ق.م.ا، کودکان خیابانی مرتکب بزه ولگردی را از محکومیت به کیفرهای سزادهنده معاف می‌کند و تنها واکنش‌های تأمینی را به آن‌ها قابل اتخاذ دانسته است. پیامد مثبت این موضوع در مطالعه‌های میدانی به اثبات رسیده است؛ زیرا طبق آمار «از بین ۳۲۱۳ کودکی که سال ۲۰۰۴ میلادی به دادگاه ویژه اطفال الجزایر ارجاع داده شده‌اند، ۲۱۷۲ کودک (۶۸٪) به خانواده‌شان تسلیم گردیدند؛ درحالی‌که در سال ۲۰۰۰، ۲۵٪ تسلیم به خانواده رخ داده بود»^۱.

ماده ۱۹۵ قانون عقوبات الجزایر، همچون ماده ۷۱۳ قانون تعزیرات ایران، ضمن سلب مسئولیت کیفری از کودک، مسئولیت را متوجه کسی دانسته است که کودک را در معرض تکدی‌گری و ولگردی قرار داده و مجازات حبس از شش ماه تا دو سال را در نظر گرفته است و اگر مرتکب از خویشاوندان درجه یک باشد، مجازات شدیدتری پیش‌بینی کرده است. تفاوت میان دو قانون‌گذار، از جهت دامنه سنی حمایت از کودکان خیابانی است. این موضوع در ماده ۷۱۳ قانون تعزیرات با تفکیک غیرقابل دفاع میان دختر و پسر (دختر زیر نه و پسر کمتر پانزده سال) تفاوت قائل شده، درحالی‌که ماده ۱۹۵ قانون الجزایر اشخاص زیر هجده سال را بدون تفکیک جنسیتی مورد حمایت قرار داده است. قانون‌گذار کشور تونس نیز به‌موجب ماده ۲۰ قانون حقوق کودک و لبنان به‌موجب ماده ۲۵ قانون حقوق کودک، خیابانی بودن را یکی از گونه‌های وضعیت مخاطره‌آمیز عنوان کرده، کودک خیابانی را کودک در معرض خطر (و نه بزه‌کار) به‌شمار می‌آورد و از این‌رو، او را نیازمند تدابیر حمایتی می‌داند.

این رویکرد، مطابق مطالعات جرم‌شناختی کودکان است؛ زیرا کودکان و نوجوانان با ارتکاب جرم لزوماً به دنبال نقض هنجارهای اخلاقی و اجتماعی متبلور در قوانین کیفری نیستند، بلکه با رفتار مجرمانه و یا منحرفانه در مقام بیان مشکلات عمیق شخصی، خانوادگی و اجتماعی هستند که موجب ناسازگاری آنان با جامعه شده است؛ بنابراین «اطفال خیابانی به‌منظور بیان مشکلات مالی - خانوادگی خود در خیابان حاضر می‌شوند و اقدام به کار در خیابان می‌کنند»^۲.

۲-۳-۲. جرم‌زدایی از اعلام خیابانی بودن طفل

آمارها نشان‌دهنده وجود ۱۵۰۰ کودک خیابانی (۷۳٪ سوری، ۱۰٪ فلسطینی و ۸٪ لبنانی) در کشور لبنان است.^۳ ماده ۲۶ قانون حقوق کودک لبنان، به‌منظور حمایت بیشتر از آنان، اعلام خیابانی بودن طفل از سوی مقامات قضایی را افشای اسرار کاری ندانسته و وصف مجرمانه را از این عمل زدوده

۱. لیلی جمعی، «الآلیات القانونیه لحمايه اطفال الشوارع فی التشريع الجزائری»، الاکادیمیه للدراسات الاجتماعیه و الانسانیه، العدد ۹ (۲۰۱۳): ۱۶۵.

۲. محمود رجیبی پور، مبانی پیشگیری اجتماعی رشد مدار از بزه‌کاری اطفال و نوجوانان (تهران: میزان، ۱۳۹۱)، ۱۴.

۳. کارین البان ضاهر، «ظاهرة اجتماعیه وجدت عبر العصور وتزايد معدلاتها یطرح تساؤلات»، الاکادیمیه للدراسات الاجتماعیه و الانسانیه، العدد ۹ (۲۰۱۹): ۲.

است. قانون‌گذار الجزایر هم به موجب ماده ۱۸ قانون حقوق کودک، به منظور تشویق اشخاص حقیقی و حقوقی برای حمایت از کودکان خیابانی، وصف کیفری را از چنین افشای هویتی، زایل کرده است. در نظام حقوقی تونس، کودک خیابانی از هر شخص بزرگ‌سالی می‌تواند درخواست کند وضعیت خیابانی بودن او را به اطلاع مددکار حمایت از کودک برساند، افراد یادشده به موجب ماده ۳۲ قانون حقوق کودک این کشور مکلف‌اند که مراتب را به مددکار اطلاع دهند. با این حال، ممکن است شهروندان هراس داشته باشند که در مظان اتهام افشای اسرار و دخالت در حریم خصوصی قرار گیرند؛ بنابراین از اعلام وضعیت خیابانی کودک خودداری کنند. قانون یادشده، به منظور فراهم کردن فضای امن برای اعلام‌کننده، به موجب ماده ۳۳ قانون، آنان را از تعقیب کیفری معاف کرده است و افزون بر آن، مطابق ماده ۳۴، افشای هویت شخص اعلام‌کننده را ممنوع و در صورت چنین کاری، مجازات جزای نقدی از پنجاه تا صد دینار را قابل اعمال می‌داند.

جرم‌زدایی از اعلام خیابانی بودن کودک، شهروندان حامی کودکان خیابانی را از خطر تعقیب کیفری در امان نگه می‌دارد و در نتیجه، شجاعت بیشتری برای اعلام خیابانی بودن کودکان به مراجع صالح می‌دهد و در نهایت، شمار بیشتری از کودکان خیابانی از آن وضعیت نجات پیدا می‌کنند. با این وصف، ماده ۱۹ قانون حمایت از اطفال و نوجوانان ایران افشای اطلاعات کودک در معرض خطر اعم از کودک خیابانی را جرم‌انگاری کرده و مجازات تعزیری درجه ۶ را در نظر گرفته است، مگر اینکه این عمل بنا به تشخیص دادگاه، برای رعایت مصالح کودک باشد که در این صورت، وصف کیفری نخواهد داشت. در تطبیق مواضع قانونی بالا ملاحظه می‌گردد که در حقوق کشور الجزایر، لبنان و تونس اصل بر عدم جرم‌انگاری افشای خیابانی بودن است، در حالی که در حقوق ایران، اولویت با جرم بودن این عمل است. به نظر می‌رسد رویکرد کشورهای عربی مناسب‌تر از رویکرد قانون‌گذار ایران است؛ زیرا از یک سو، موضع قانون‌گذار ایرانی مانع از ورود انجمن‌های حمایت از کودکان به این مسائل، به دلیل ترس از مجازات شدنشان را به دنبال دارد و از سوی دیگر، این رویکرد مخالف با اصل حداقل بودن حقوق کیفری است و قلمرو جرائم را بدون توجیه منطقی گسترش می‌دهد.

۴-۲. افزایش سن مسئولیت کیفری

کودکی و نوجوانی نخستین مرحله زندگی انسان است و بخشی بزرگ از شخصیت او در این مرحله شکل می‌گیرد. در الجزایر، از حیث تعیین سن کودکی و نوجوانی و مرز آن با بزرگ‌سالی اختلاف نظر وجود دارد. برخی کودکی را تا دوازده یا سیزده سال و نوجوانی را تا شانزده، هجده و بیست و یک سال دانسته‌اند. «قانون‌گذار الجزایر در ماده ۱ قانون حمایت، بر مبنای نظر روان‌شناسان و جامعه‌شناسان، برای پیشگیری و درمان کودکان خیابانی از یک سو و از سوی دیگر، گسترش دامنه‌ی اشخاص مشمول،

سقف سنی اشخاص مورد حمایت را بیست و یک سال تمام میلادی قرار داده است^۱ در حالی که در کشور ایران و دیگر کشورهای عربی، اشخاص زیر هجده سال مورد حمایت قرار گرفته‌اند.

گسترش دایره حمایتی سنی باعث افزایش افراد تحت الشمول می‌شود و در نتیجه، شهروندان مکلف می‌شوند از تعداد افراد بیشتری حمایت کنند. همچنین، الزام نهادها به نجات دادن و حمایت از قشر گسترده‌تری را به دنبال خواهد داشت. در واقع، همه افراد بین مرز ۱۸ تا ۲۱ سال را از جنبه کیفری تکدی و ولگردی نجات می‌دهد و به چشم بزهکار به آنان نگریسته نمی‌شود. این موضوع مطابق با نظریه برجسب‌زنی بوده، باعث می‌شود با زدودن وصف مجرمانه، اشخاص زیادی را در بلندمدت از ادامه بزهکاری نجات داد.

این مسئله با توجه به یافته‌های عدالت ترمیمی که بر ترمیم، درمان و حمایت بزه‌کاران تأکید دارد، به‌عنوان نوآوری قانون الجزایر و نقطه قوت آن به شمار می‌آید که می‌تواند برای ایران و دیگر کشورهای عربی برای گسترش دامنه حمایت مورد سرمشق قرار گیرد.

۲-۵. تعمیم مسئولیت اعلام به شهروندان

در گام نخست، مسئولان ذی‌ربط همانند نهادهای نگهداری، بهزیستی و شهرداری مسئولیت حمایت از کودکان خیابانی را بر عهده دارند، اما در کشور تونس، قانون‌گذار به لحاظ حساسیت سنی کودکان و به‌منظور تحقق حمایت بیشتر، مسئولیت حمایت از کودکان خیابانی را بر عهده همه شهروندان نهاده است. به‌موجب ماده ۳۲ قانون حقوق کودک تونس (۹ نوامبر ۱۹۹۵)، اشخاص بزرگ‌سال مکلف‌اند مراتب خیابانی بودن کودک را به مددکار حمایت از کودک اطلاع دهند. در صورت ترک این تکلیف، طبق ماده ۱۱۹ همان قانون به مجازات جزای نقدی از پنجاه تا صد دینار محکوم می‌شوند.

مسئولیت مداخله شهروندان در حقوق ایران با توجه به تبصره ۱ ماده ۴۵ قانون آیین دادرسی کیفری، تنها شامل جرائم مهم موضوع بندهای (الف)، (ب)، (پ) و (ت) ماده ۳۰۲ می‌شود که ولگردی جزء آن‌ها نیست. این رویکرد، کودکان خیابانی را از حمایت هزاران نفر محروم کرده است و احساس عدم مسئولیت اخلاقی و قانونی شهروندان در برابر هموعان خردسال خود را کاهش می‌دهد و از بین می‌برد. به همین دلیل، قانون حمایت از کودکان و نوجوانان مصوب ۱۳۹۹ رفتار افراد مطلع از خیابانی بودن کودک را که از اعلام وضعیت او عمداً خودداری نمایند، به‌موجب ماده ۳۱ جرم‌انگاری کرده است. در حقوق کشورهای لبنان و الجزایر موضع مشابهی ملاحظه نمی‌گردد.

۱. بولشولوش مختاریه، «ظاهره اطفال الشوارع و انعکاسها علی المجتمع دراسه میدانیه لعینه من الاطفال بمرکز التكفل و اعاده التریبه الابیار» (رساله لنیل شهاده الماجستير، جامعه الجزایر، ۲۰۱۲)، ۹۴.

۶-۲. افتراق محل نگهداری

کودکان خیابانی در صورتی که خانواده‌ای نداشته باشند، بقای آنان در محیط خانواده مناسب امکان ندارد. از این رو، قضات باید این کودکان را به یکی از مراکز نگهداری و مراقبت از کودک بسپارند. ایران به موجب ماده ۶ آیین‌نامه سامان‌دهی کودکان خیابانی، مراکز نگهداری کودکان خیابانی را با چهار سطح سرپایی (سطح یک)؛ اقامت کوتاه‌مدت (سطح دو)؛ اقامت میان‌مدت (سطح سه) و اقامت درازمدت (سطح چهار) تقسیم کرده است. این در حالی است که کشورهای عربی مراکز نگهداری از کودکان در معرض خطر را به صورت عام تدارک دیده است و کودکان خیابانی نیز در زمره آنان هستند.

کودکان خیابانی در الجزایر، وفق ماده ۱۱۶ قانون حقوق کودک، در کنار دیگر کودکان در معرض خطر نگهداری می‌شوند، اما به دلیل کمبود امکانات کافی، این کودکان در کنار کودکان بزهکار در یک مرکز نگهداری می‌شوند؛ به گونه‌ای که «آمارها نشان‌دهنده آن است که ۴۸٪ از کودکان موجود در قانون‌های اصلاح و تربیت، بزهکار نیستند و ۱۴٪ کودکان موجود در مراکز حمایت و مراقبت از کودکان در معرض خطر، بزهکار هستند»^۱. کمبود مراکز نگهداری کودکان، اعم از مراکز ویژه کودکان در معرض خطر و کودکان بزهکار تصمیم قاضی را تحت تأثیر قرار می‌دهد و حتی آن را محدود می‌نماید.

در کشور الجزایر، سازمان ملی حمایت و تعالی کودک،^۲ به موجب ماده ۱۱ قانون حقوق کودک، با شخصیت حقوقی مستقل، تحت نظارت نخست‌وزیر و با ریاست نماینده ملی حمایت از کودک^۳ تشکیل شده است. دولت مکلف است همه وسایل و ابزار مورد نیاز برای انجام وظایف را در اختیار این نهاد قرار دهد. این سازمان و خدماتی که ارائه می‌دهد، با توجه به آنکه ماده یادشده ذیل باب حمایت از کودکان در معرض خطر آمده است، کودکان خیابانی را هم شامل می‌شود.

ماده ۴۵ قانون حقوق کودک تونس (۹ نوامبر ۱۹۹۵) مرکز بازپروری، نگهداری، درمانی یا خانواده جایگزین را تدارک دیده است که مددکار حمایت از کودکی در موارد فوری می‌تواند کودک خیابانی را به آنجا بسپارد. در این صورت، به موجب ماده ۴۸، ظرف ۲۴ ساعت، مددکار باید اجازه قاضی خانواده را تحصیل نماید. ماده ۵۰ همان قانون هم وی را مکلف می‌سازد تا در طول این دوره همه خدمات درمانی، مراقبت اجتماعی و روانی لازم را ارائه کند و به انجام برساند.^۴

۱. جمعی، «الآلیات القانونية لحماية اطفال الشوارع»، ۱۶۵.

۲. هیئة وطنية لحماية وترقية الطفولة.

۳. المفوض الوطني لحماية الطفولة.

۴. محمد بشیر اقبال و جمعه سلمی محمود، الخدمه الاجتماعیه و رعایته الاسره و الطفوله، (الاسکندریه: المكتب الجامعی الحدیث، بیتا): ۲۱۸.

مددکار حمایت از کودکی^۱ نهادی است که به موجب ماده ۳۰ قانون حقوق کودک کشور تونس،^۲ به منظور حمایت از کودکان در معرض خطر، از جمله کودکان خیابانی تشکیل و مکلف شده است در موارد مخاطره آمیز برای کودک، از جمله خیابانی شدن، اقدام به مداخله پیشگیرانه نماید.

بهترین مکان برای نگهداری کودک خیابانی حسب ماده ۲۷ قانون حقوق کودک لبنان، محیط خانواده است. در صورت عدم صلاحیت خانواده، با توجه به اینکه حق بر تربیت فرزند خود را دارند (ماده ۲۰)، «در گام نخست، قاضی مکلف است که شخص یا مؤسسه ای را برای نظارت، ارشاد و کمک رسانی به خانواده برای تربیت کودک معین نماید».^۳ و در گام بعدی، به سپردن کودک، به کانون نگهداری از اطفال در معرض خطر اقدام نماید (ماده ۱۳).

تأکید قانون گذار لبنانی بر حفظ حق خانواده بر تربیت فرزند، خود موضوعی است که در همه کشورهای مورد مطالعه مورد غفلت قرار گرفته و از این رو شایسته است از این موضع که هم حق کودک بر زندگی در محیط مناسب و هم حق خانواده برای تربیت فرزندان خود حفظ گردد، مطابق قاعده فقهی «الجمع مهما امکن اولی من الطرح»، به یک راهکار میانی رسید.

به موجب بند ۱ ماده ۲ قانون حمایت از اطفال بزه کار و در معرض خطر کشور لبنان، کودکان نیاز به حمایت ویژه دارند تا از این راه، برای ایفای نقش خود در جامعه آماده گردند. از این رو، مواد ۵۱ و ۵۲ همین قانون، به منظور حمایت از آنان سازمانی تحت عنوان «سازمان حمایت از کودکان»^۴ در وزارت دادگستری ایجاد کرده است. به موجب این ماده، وظایف سازمان یادشده عبارتند از: ۱. ساماندهی امور مربوط به کودکان کار؛ ۲. اتخاذ برنامه های پیشگیرانه، توان بخش و نظارت بر اجرای آن؛ ۳. هماهنگی با هر یک از وزارتخانه های ذی ربط، ۴. هماهنگی با بخش خصوصی درباره حمایت از کودکان.

نتیجه گیری

کودکان خیابانی به آن دسته از کودکانی اطلاق می شود که در خیابان ها و یا در مکان های عمومی، مانند بازارها و پارک ها زندگی و یا کار می کنند. چنین کودکانی به طور معمول، از لحاظ دریافت آموزش های کافی، مراقبت بهداشتی، پر کردن مناسب اوقات فراغت و... با مشکل روبه رو

۱. مندوب حماية الطفولة.

۲. قانون حقوق کودک تونس از نظر درجه بندی جهانی از حیث تطابق با استانداردهای بینالمللی، سیزدهمین قانون پیشرفته جهان به شمار می آید (المرزوقی، التشرذ فی تونس، ۲۱۳).

۳. محمد جعفر علی، الأحداث المنحرفون (الجزائر: المؤسسة الجامعية للدراسات و النشر و التوزيع، دون سنة)، ۹۱.

۴. مصلحة الاحداث.

هستند و از این رو، در معرض بسیاری از آسیب‌های اجتماعی، از جمله بزه‌کاری و بزه‌دیدگی قرار دارند. چنین مسائلی موجب گردیده است که کشورها و دولت‌ها در حمایت از این گروه آسیب‌پذیر برآیند. این مقاله درصدد بررسی حمایت‌ها از این کودکان، پیش و پس از خیابانی شدن در کشورهای مورد مطالعه است. از جمله یافته‌های صورت‌گرفته در این پژوهش که می‌تواند برای اصلاح و تغییر سیاست جنایی در حوزه کودکان خیابانی مؤثر باشد، در موارد ذیل خلاصه می‌شود:

در گستره تعریفی جامع از کودکان خیابانی، تنها کشور ایران و لبنان به چنین امری اقدام کرده‌اند. ناگفته پیداست که تعریف کودک خیابانی، مانع از نقض حریم خصوصی اشخاص به هر دلیل واهی می‌گردد و همچنین ایران تنها کشوری است که مراکز نگهداری از کودکان خیابانی را تدارک دیده است و این نوآوری می‌تواند برای دیگر کشورهای مورد مطالعه، الهام‌بخش باشد؛ چراکه کودکان خیابانی دارای حق استفاده از ظرفیت‌های حمایتی قانونی در قالب حمایت‌های پیش از خیابانی شدن و حمایت‌های پس از خیابانی شدن هستند.

کشور الجزایر از اشخاص زیر ۲۱ سال در مقابل خیابانی شدن حمایت کرده که این موضوع، دامنه شمول حمایت را گسترش داده است و می‌تواند برای سه کشور دیگر الهام‌بخش تلقی گردد.

کمک آموزشی و مالی به خانواده‌هایی که شرایط خیابانی شدن اعضایش وجود دارد و توانایی اجرای تدابیر مناسب برای جلوگیری از خیابانی شدن کودک را ندارند؛ از نوآوری حقوق ایران، تونس و الجزایر است. چتر حمایتی قانون ایران از کودکان، به‌ویژه کودکان خیابانی تنها در حوزه جرائم تعزیری است و در حوزه جرائم جنسی حدی، رویکردی نامناسب و مخالف کنوانسیون حقوق کودک دارد.

تدابیر اتخاذشده در کشورهای عربی برای حمایت از کودک خیابانی، اهمال خانواده‌ها و سرپرستان را در انجام وظیفه‌های مقرر که ممکن است به خیابانی شدن کودک بینجامد، جرم‌انگاری کرده و مجازات شدیدی برای آن پیش‌بینی کرده است. رویکرد قانون‌گذار ایران در این خصوص خالی از اشکال نیست.

اعلام مشخصات و شرایط کودک خیابانی به نهادهای مزبور در کشورهای عربی جرم‌زدایی شده که این موضوع در قانون ایران به‌درستی صورت نگرفته است که می‌تواند موجب انصراف اشخاص از اعلام وضعیت گردد. بیشتر فرایند رسیدگی به وضعیت خیابانی بودن کودکان، در کشورهای عربی برخلاف ایران غیر قضایی است. از این رو، کودک وارد حیطه عدالت کیفری نمی‌شود. در این راستا، ارگان‌هایی همانند مددکار حمایت از کودکی، سازمان حمایت از کودکان و نهاد مراقبت و تربیت صلاحیت دارند که بدون هماهنگی با نیروی انتظامی یا مقامات قضایی برای پیشگیری از خیابانی شدن و نجات از خیابانی بودن کودک اقدام‌های لازم را انجام دهند.

کتابنامه

الف- کتب و مقالات

الف-۱. فارسی

باوی، حسن. «بررسی تطبیقی حمایت کیفری از اطفال و نوجوانان در حقوق ایران و مصر» پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبایی، ۱۳۹۷.

جعفری، امین و علی مولاییگی. «سیاست جنایی تقنینی- قضایی ایران در قبال جرائم جنسی علیه کودکان در پرتو اسناد بین‌المللی»، مطالعات حقوق کیفری و جرم‌شناسی ۴۸، شماره ۲، (۱۳۹۷): ۲۷۴-۲۵۷.

چای‌ساری، کریانگ ساک کیتی. حقوق کیفری بین‌الملل. مترجم: حسین آقایی جنت‌مکان، چاپ اول، تهران: جنگل، ۱۳۹۲.

حامدی، عاطفه، «بایسته‌های تقنینی - اجرایی سیاست جنایی ایران در قبال کودکان خیابانی در پرتو نظریه تفسیری شماره ۲۱ کمیته حقوق کودک»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبایی، ۱۳۹۸.

رجبی پور، محمود. مبانی پیشگیری اجتماعی رشد مدار از بزهکاری اطفال و نوجوانان. چاپ یکم، تهران: میزان، ۱۳۹۱.

رضازاده، فاطمه و مجید عموزاد خلیلی. «شناخت پدیده کودکان کار خیابانی و علل مؤثر در بروز آن»، اولین کنفرانس بین‌المللی علوم اجتماعی و جامعه‌شناختی مؤسسه عالی علوم و فناوری خوارزمی، (۱۳۹۴): ۴۵-۱.

زینالی، امیرحمزه و محمدباقر مقدسی. «حق بزهدیده بر امنیت و اطلاع‌رسانی در فرآیند کیفری»، مجله تحقیقات حقوقی، شماره ۵۷، (۱۳۹۱): ۲۲۷-۲۷۱.

شهبازی، امید و حسن باوی. آیین دادرسی کیفری ویژه اطفال و نوجوانان. چاپ اول، تهران: انتشارات قوه قضائیه، ۱۳۹۸.

فرانسوا رنوچی، ژان و کریستین کورتن. حقوق کیفری کودکان و نوجوانان. ترجمه: بهزاد رضوی فرد و خدیجه بهشتی، چاپ اول، تهران: میزان، ۱۳۹۵.

قاسمی، افسانه و دیگران. «ویژگی‌های جمعیتی اجتماعی کودکان خیابانی و عوامل مرتبط با خیابانی شدن آن‌ها، مطالعه ارزیابی سریع وضعیت در کرمانشاه»، مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران ۸، شماره ۱، (۱۳۹۸): ۸۷-۱۱۴.

مدنی قهفرخی، سعید و امیرحمزه زینالی. آسیب‌شناسی حقوق کودکان در ایران. چاپ اول، تهران: میزان، ۱۳۸۹.

حمایت کیفی از کودکان و نوجوانان خیابانی در ایران... / رستمی و ... ۲۶۳

نوبهار، رحیم و فاطمه صفاری. «بایسته‌های جرم‌انگاری برای حمایت از کودکان خیابانی»، پژوهش‌نامه حقوق کیفری ۸، شماره دوم، (۱۳۹۶): ۲۱۱-۲۳۱.
وامقی، مرویه و دیگران. «بررسی ترکیبی و ارزیابی سریع وضعیت کودکان خیابانی و ویژگی‌های کار آنان در تهران»، بررسی مسائل اجتماعی ایران، شماره ۱۸، (۱۳۹۴): ۳۹۱-۴۱۷.
وامقی، مرویه و دیگران. «ارزیابی سریع وضعیت کودکان خیابانی در شهر تهران»، فصل‌نامه مطالعات و تحقیقات اجتماعی در ایران ۴، شماره ۱، (۱۳۹۴): ۳۳-۵۷.

الف-۲. عربی

الیان ضاهر، کارین. «ظاهرة اجتماعية وجدت عبر العصور وتزايد معدلاتها يطرح تساؤلات»، الاكاديمية للدراسات الاجتماعية والانسانية، العدد ۹، (۲۰۱۹): ۱-۵۰.
اقبال، محمد بشیر و جمعه سلمی محمود. الخدمه الاجتماعيه و رعايته الاسره و الطفوله. المكتب الجامعي الحديث، الاسكندريه، دون سنه.
بن‌عصمان نسرین ایناس، مصلحه الطفل في قانون الاسره الجزائري، مذكره لنيل شهادة الماجستير، جامعه ابي بكر بلقاير تلمسان، ۲۰۰۹.
بوحجار سناء. «عوامل الجلد لدى الطفل العامل في الجزائر» اطروحه مقدمه لنيل شهادة الدكتوراه، جامعه محمد خضير بسكره، ۲۰۱۶.
بولشوش مختاربه. «ظاهرة اطفال الشوارع و انعكاسها على المجتمع دراسه ميدانيه لعينه من الاطفال بمركز التكفل و اعاده التربيه الايبار» رساله لنيل شهادة الماجستير، جامعه الجزائر، ۲۰۱۲.
جعفر علی، محمد، «الأحداث المنحرفون»، طبعه الاولى، المؤسسة الجامعيه للدراسات و النشر و التوزيع، المؤسسة الجزائريه، دون سنه.
الجميلي، خيري خليل. السلوك الانحرافي في اطار التخلف و التقدم. المكتب الجامعي الحديث، الاسكندريه، ۲۰۱۹.
عتروت، ورده، «التنشئه الاجتماعيه للاطفال غير المتدربين في الشوارع» رساله لنيل شهادة الماجستير، جامعه الجزائر، ۲۰۰۳.
المرزوقي، كريم، التشرذم في تونس: ظاهرة محدودة في تصاعد، المكتب الجامعي الحديث، الجزائر، ۲۰۱۷.
لشطر، ربيعه. «التصورات الاجتماعيه لاطفال الشوارع» مذكره لنيل درجه الماجستير، جامعه الجزائر، ۲۰۰۹.
جمعي، ليلي. «الآليات القانونيه لحماية اطفال الشوارع في التشريع الجزائري»، الاكاديميه للدراسات الاجتماعيه و الانسانية، العدد ۹ (۲۰۱۳): ۱۴۰-۱۷۵.
سيد فهمي، محمد. اطفال الشوارع مأساه حزينه في الألفية الثالثه. المكتب الجامعي الحديث، ۲۰۰۰.
وديع شكور، جليل. الاطفال المتواجدون و العاملون في الشوارع في لبنان: خصائص و ججم. مؤسسه البحوث و الاستشارات، لبنان، ۲۰۱۵.

الهورى، بن عيسى «الصراع الاسرى و علاقته بتشرد الابناء» مذكرو لنيل شهاده ماجستير، جامعه وهران، ٢٠١٤.
الف-٣. لاتين

- Atrot, Warda. "Socialization of unschooled children in the streets". Master thesis, University of Algiers, 2003.
- Ben Osman Nasreen Enas. "Child interest in the Algerian family law". Master Degree, Abi Bakr Belkayer University of Tlemcen, 2009.
- Bolshloush, Mokhtaria. "The phenomenon of street children and its reflection on society, a field study of a sample of children in the Center for Care and Re-education". Master Thesis, Algeria University, 2012.
- Bouhajar, Sana. "Skin Factors of a Child Working in Algeria". Ph.D. diss., University of Mohamed Khedir Biskra, 2016.
- Chaysari, Krieg Sak Kitty. *International Criminal Law*. Translator: Hossein Aghaei Janatmakan, Ch 1, Tehran: Jangal, 2013.
- El-Hawary, Ben Issa. "*Family Conflict and its Relationship to the Displacement of Children*". Master thesis, Oran University, 2014.
- Elian Daher, Karen. "A social phenomenon that has existed through the ages and its increasing rates raise questions". *The Academy of Social and Human Studies*, no. 9, (2019): 1-50.
- François Renochi, Jean, and Christian Courten. *Criminal Law of Children and Adolescents*. Translated by Behzad Razavifard and Khadijeh Beheshti, vol. I, Tehran: Mizan, 2016.
- Iqbal, Muhammad Bashir, and Jumaa Salma Mahmoud. *Social work and family and childhood care*. The Modern University Office, Alexandria, under one year.
- Jaafar Ali, Muhammad. "The Deviant Events". First edition, the University Institution for Studies, Publishing and Distribution, the Algerian Institution, N.D.
- Jami, Layla. "Legal Mechanisms for the Protection of Street Children in Algerian Legislation". *The Academy of Social and Human Studies*, no. 9 (2013): 140-175.
- Jamili, Khair Khalil. *Deviant behavior in the context of backwardness and progress*. Modern University Office, Alexandria, 2019.
- Lachtar, Rabia. "Social Perceptions of Street Children". Master thesis, Algiers University, 2009.
- Marzouki, Karim. *Homelessness in Tunisia: A Limited Phenomenon on the Rise*. The Modern University Office, Algeria, 2017.
- Mohamed, Sayed Fahmy. *Street Children: An Urban Tragedy in the Third Millennium*, The Modern University Office, 2000.

حمایت کیفری از کودکان و نوجوانان خیابانی در ایران... / رستمی و ... ۲۶۵

Wadih Shakour, Jalil. *Children present and working in the streets in Lebanon: Characteristics and Jamm*. Research and Consultation Institute, Lebanon, 2015.
Williams III, Frank P, Mc Shane, Marilyand: *Criminological Theory*. 6th ed., Pearson Education, Inc, USA, 2014.

ب. اسناد و قوانین

الامر رقم ۶۶-۱۵۵ المورخ فی ۱۸ صفر عام ۱۳۸۶ الموافق ۸ یونیو سنه ۱۹۶۶، الذی یتضمن قانون الاجرائات الجزائیه المعدل و المتمم سنه ۲۰۰۷ میلادی.

الامر رقم ۶۶-۱۵۶ المورخ فی ۱۸ صفر عام ۱۳۸۶ الموافق ۸ یونیو سنه ۱۹۶۶، المتضمن قانون العقوبات المعدل و المتمم سنه ۲۰۱۵ میلادی.

قانون رقم ۱۵-۱۲ مؤرخ فی ۲۸ رمضان عام ۱۴۳۶ الموافق ۱۵ یولیو سنه ۲۰۱۵، یتعلق بحماية الطفل.
قانون شماره ۴۲۲ مصوب ۶ حزيران ۲۰۰۲ در خصوص حمايت كودكان معارض با قانون یا در معرض خطر (کشور لبنان).

قانون شماره ۹۲ سال ۱۹۹۵ مصوب ۹ نوامبر ۱۹۹۵ در خصوص قانون حمايت از طفل تونسسی.

ج. سایت‌های اینترنتی

<https://www.mashreghnews.ir>.

<http://www.alittihad.ae>.

